

A TUDOMÁNYOS TERMINOLÓGIA ÉS A GRAMMATIKAI SZAKSZÓTÁR KÉRDÉSEI

Írta: MUCSI JÓZSEFNÉ

1. A köz- és irodalmi nyelv egy nyelvközösség minden tagja számára érthető szavakkal fejezi ki a mondanivalót, s a legemelkedettebb stílusigényeket is ki tudja ezekkel elégíteni. Nem így a szaknyelvek, beleértve a nyelvtudomány nyelvét is. A tudományok, különösen a természettudományok és a műszaki tudományok rohamos fejlődése a XIX. sz. elején valósággal ontotta az új tudományos fogalmakat, amelyeket meg is kellett nevezni. Az elnevezésben a legkülönbözőbb alapelvek érvényesültek: hagyománytisztelet és újítási törekvések, etimológiai megfontolások és mindent félrevető önkényes egyénieskedések. Ma két dolog okoz gondot a szakszavak területén:

a) jól értsük, továbbá helyesen és egyértelműen használjuk az eddig kialakult anyanyelvi, de többnyire latin, görög vagy éppen hibrid szakszavakat, b) hogyan nevezzük meg helyesen a keletkezett új fogalmakat, hogy a szó, azaz a terminus a jelölt fogalom bizonytalanságát és pontatlanságát kizárja.

Mindehhez tisztában kell lennünk a *terminus* lényegével.

„Az a sajátos funkció, amelyben a szó 'terminus' minőségben lép fel, a megnevezés funkciója” — írja G. O. VINOKUR [1]. Az ő megállapításaiból és A. A. REFORMATSZKIJ kritikai megjegyzéseiből azt szűrhetjük le, hogy az említett nominatív funkció a terminusnak nem megkülönböztető lényeges tulajdonsága, hiszen ez minden fogalmat jelölő szónak közös funkciója. A terminust célszerű több oldalról megvilágítanunk, hogy jól elhatároljuk a köz- és irodalmi nyelv szóképzletétől s a szaknyelv egyéb szavaitól.

a) A terminust jellemzi, hogy saját tudományágán belül egyjelentésű szemben a köz- és irodalmi nyelv szavaival, amelyek általában többjelentésűek. Pl. a *funkció* terminus a matematikában *függvény*, a linguisztikában *szerep*, a fiziológiában *működés*, a kémiában *jelleg*; tehát ezek terminológiai homonimák; viszont tudományközi vonalon nem azonosíthatók. Azt a sajátságot, hogy a terminus egyjelentésű, nem a kontextus eredményezi, hanem az a tény, hogy egy adott terminológiához tartozik.

Pl.: „A növények *asszimilációja* a levélzeten keresztül történik” „Az „ad-tam” szóban a hosszú -tt-hang a -d-hangnak a -t-hez történt *asszimilációja* folytán jött létre” mondatokban az *asszimiláció* terminus két jelentését az eredményezi, hogy az első esetben a biológiai terminológia terminusa, a második esetben a hangtani terminológiáé [1].

b) A terminusban háttérbe szorul a jelentés hangulati velejárója; objektív, s a mondatbeli viszonyok nem változtathatnak jelentéstartalmán.

c) A terminus hangsora és jelentéstartalma között nincs tetszőleges variálási lehetőség: név- ill. jelentésátvitel. Pl. a *t* hang meghatározásában: zöngétlen alveorális explozív, a *zöngétlen* terminus a hangtanban mindig azt jelenti,

hogy hangszalag-működés nélkül képzett mássalhangzó; az *alveoláris* mindig fogmedernél való képzést jelent; az *explozív*a mindig felpattanó zárhangot. A terminusok függetlenek a beszélő és a hallgató hangulatától.

d) A terminusok stilisztikailag közömbösek a saját szakszövegükben, csak az illető tudományág igazságainak, tényeinek, ezek összefüggéseinek kifejezését szolgálják. Pl. A molekula atomokra bontható. Ebben a mondatban az *atom* szó stilisztikai szempontból neutrális. Ha azonban a terminus szépirodalmi vagy köznyelvi szövegbe kerül (Atomi egy gól volt! — kiáltott fel a fiú.), felszökik a stílusértéke, stílusformáló ereje lesz, természetesen elveszíti terminusjellegét.

A terminusok jellemző sajátosságai, amelyek a köznyelv szavaitól ennyire megkülönböztetik, sokszor azzal kísértenek, hogy talán valamiféle tulajdonnevek, vagy azoknak egy fajtája. Ez nem áll fenn. A terminus nem egyedi (individuális) fogalomra utal, márpedig a tulajdonnév ezt teszi, „mert ilyenkor (ti. a tulajdonnév használatakor) az egyes egyedi élőlények vagy tárgyak individuális jellegét tükröző érzeteket, szemléleteket, képzeteket fogalommal alakítjuk” (2.), továbbá a tulajdonnévvel valójában nem jelölünk fogalmat, csak identifikálunk vele, mégpedig bármilyen szakterminológiában ugyanúgy identifikálunk. Igazolja ezt a különbséget a geográfusok nyelvéből vett példaanyag! *A tenger, folyó, hegy, város* földrajzi terminusok, de e fogalmi körök tulajdonnevei: *Adria, Duna, Mátra, Párizs* már nem; ezek inkább a nomenklátúra elemei. (L. később!)

A tulajdonnév terminussá válhat, pl. röntgen, priznic, makadám, volt, watt stb. [3.], ekkor viszont megszűnik az identifikáló jellege.

A terminusok a *terminológia* (szakmai kifejezés-készlet) ill. a *nomenklátúra* (szakmai szójegyzék) tagjai. A köztudatban ez a két szó szinonima gyanánt él, noha lényeges különbség van közöttük.

A *terminológia* egy adott tudományág fogalmainak a rendszerével van összefüggésben, a *nomenklátúra* közvetlenül nem függ össze a tudományág fogalmaival, csupán névvel látja el annak objektumait; tehát a nomenklátúra egy tudományág elemei nevének (gépalkatrészek, a beszélőszervek részei, ételnemek stb.) betűrendes felsorakoztatásához hasonlítható; így „érthető, hogy nem reprezentálja az illetékes tudományágot a maga sajátos rendszerében.” [4.]

A filozófiának, matematikának, logikának, grammatikának inkább nomenklatúrája van; ezek a tudományágak ugyanis „... nem függenek össze közvetlenül tárgyakkal — mint pl. a fizika, kémia, geográfia —, csupán feltételezett tárgyaik vannak. Ennek következtében a terminusnak a nominatív jellegét azzal bitosítják, hogy a fogalom „sui generis” feltételezett tárgyat képvisel, és ebben az esetben az adott fogalmat kifejező terminus egyben meg is nevezi ezt a feltételezett tárgyat. Pl. a számok, amelyeknek a tárgyak világában semmi sem felel meg, minthogy a szám csupán viszony, de a matematika számára tárgyi létezőt jelöl, tehát a $2, x^2, \sqrt{3}$ „tárgyak”, amelyek adott tárgyi sort ábrázolnak.” [5.]

A terminológiának és a nomenklatúrának ez a finom megkülönböztetése pontosan 100 évvel A. A. REFORMATSZKIJ és G. O. VINOKUR előtt megtörtént a MTA levelező tagja, SZABÓ JÓZSEF egy. tanár „Magyarítás a természettudományokban” c. előadásában 1861-ben. Alapelvét: „Magyarosítsuk a terminológiát, de ne legyünk túlzók a nomenklatúrában!” megismétli a könyvalakban megjelent cikk előszavának írója, TOLDY FERENC, az Akadémia akkori titkára is:

„Kívánatos, hogy minden tudományok műszavai (terminológia) a jelzendő tárgyak jelentését szabatosan kifejezőleg s a nyelv szabályai kellő figyelembevételével megmagyarosíttassanak. Ellenben a tudományok terjeszthetősége érdekében nem kívánatos, hogy a tudományok műnevei (nomenclatúra, onomastici-con) általában megmagyarosíttassanak.” [6.]

Nem kell azt hinnünk, hogy a múlt században a tudományos terminológia kérdéseivel való ilyen tudatos, elemző foglalkozás arányosan helyet biztosított a grammatika terminológiájának is! A grammatikával való foglalkozás nagy múltra tekinthet vissza, elengedhetetlenné tette ezt többek között az idegen nyelvek, főleg a latin nyelv tanulása. S mivel a nyelvben, szerkezetében a változások és ezek „felfedezése” nem hasonlítható jellegét tekintve a természettudományok, műszaki tudományok s az ipar fejlődéséhez, ezért a nyelvi törvénytár, a grammatika terminológiája viszonylag nyugvóbb, állandóbb jelleget mutat. A természettudományok területe és anyaga különösen az utóbbi két évszázad alatt olyan rohamosan fejlődött, hogy tudós művelőknek fel kellett számolniuk a középkorra és a reneszánszra jellemző polihisztorkodást, s a meginduló „szakosodásnak” megfelelően a nyelvi anyagban, terminológiában és nomenklatúrában is differenciálódniuk kellett.

A 17. és 18. század felfedezései, a kémia, fizika, orvostudomány eredményei, az iparosodás nagy üteme szinte szógyártást tett szükségessé. Ez a jellegzetes irányú fellendülés nálunk egybeesik a felvilágosodás térhódításával és a magyar irodalom nemzeti felújulásával. A felvilágosodás tudományos és szépirodalmi termékeinek magyarra fordítása, továbbá a franciák grammatika- és szótár-munkálatai nálunk is a nyelvtan és a szótárak felé fordították a figyelmet.

2. A 18. század utolsó évtizedében jelenik meg a magyar grammatikai szakszótár-irodalom első két terméke. GYARMATHI SÁMUEL Nyelvmesterének I. kötetében A' Mester szók c. szójegyzéke és a Debreceni Grammatikában A' Mesterségszók laistroma egyenként 150–200 magyar és latin nyelvtani címszót tartalmaz. Mindkettő a grammatikai terminológia magyarosítására irányuló törekvéseket mutatja. [7.]

A nyelvészeti szakszótár-irodalom igen becses darabja VERSEGI FERENCNEK a Magyar Grammatika (1818.) c. munkájához csatolt nyelvészeti műszójegyzéke: „A' Magyar Mesterséges Szavak, Deák értelmeikkel együtt, melyek a Nyelvtudományban előkerülnek”. A „deák” elnevezésen Versegi latin és görög műszavakat egyaránt ért. A grammatika rész tudományainak megfelelően csoportosítja a hangtan, „írástudomány” (helyesírás), szótan, mondattan szakszavait.

Versegi nagy szótártervezetében szerepel a 18. századi francia szakszótár-kultusz irányainak megfelelően a természettudományok egyes területeit felölelő 12 szakcsoport:

1. *Historiae naturalis* (természetrész)
2. *Physicum* (fizika)
3. *Oeconomicum* (gazdaságtan)
4. *Opificiorum* (mesterségek)
5. *Mechanicum* (mechanika)
6. *Artium Liberalium* (művészetek)
7. *Geographicum* (földrajz)
8. *Commerciale* (kereskedelem)

9. Iuridicum (jog)
10. Politicum (politika)
11. Bellium (hadászat)
12. Mathematicum, et reliqua (matematika és egyébek)

Figyelemre méltó, hogy az előző századok eléggé kiművelt, nagy irodalmú ágait, mint a vallástudomány és a filozófia, mellőzi, s később mégis csak ezt valósítja meg „Lexicon”-ában, amely Gáldi szerint „nem egyéb, mint ügyesen teológiai szótárnak álcázott filozófiai műszótár.” [8.]

A 12 szakcsoportban nem kapott helyet a grammatikai szakszótár. Ez utóbbi iránti igénye kimerül abban a javaslatában, hogy a fordításokhoz és az eredeti műveikhez is magyarázatul szótárt közöljenek a szerzők. Így tette ő maga is: „A' Magyar Mesterséges Szavak...” fentebb említett szótárában. [9.] E szótár révén jutunk a múlt század eleji magyar nyelvtani műszavakhoz.

Hangtani terminusai előfutárai mai szakszavainknak:

hangzó betű . . . vocalis litera (magánhangzó)
 mássalhangzó betű . . . consonans litera (mássalhangzó)
 hangrend . . . euphonia (hangrend)
 magas hangú betű . . . vocalis acuta (magas hang)
 mély hangú betű . . . vocalis obtusa (mély hang)
 közép hangú betű . . . vocalis media (középső nyelvvállású mgh.)

Nem alakult még ki Verseginél a magánhangzóknak a nyelv kétirányú mozgásából adódó rendszere; az is kitűnik, hogy a csoportosításban és így az elnevezésben is az akusztikai hatásokat keveri a nyelv helyzetéből adódó tulajdonságokkal.

A *helyesírásban* használt „szóválasztó jelek (interpunctiones) elnevezésében is találkozunk ismerőssel: hiányjel . . . apostrophus.

A *szótan* elnevezései meglepően a maiakra mutatnak: *főnév, melléknév, számnév, ige, indulatszócška, többes szám, egyes szám.*

A főnév- és igeragozás maga-alkotta elnevezésével rámutat a magyar és a latin–német ragozások közti alapvető különbségre; a magyar főnév- ill. igeragozást *név-* ill. *igeragozásnak* nevezi, a latin és német *névhajlítással, ige-hajlítással* szemben [10].

Versegi után hosszú ideig ingadozik, s a tanító tanárok hagyománytiszteletére vagy újtó fantáziájára van bízva a grammatikai terminológia. 1878-ban a Tanáregyesület egy 11 tagú bizottságnak adja ki a középiskolai műszók megrostálását és szakszótár összeállítását. Egyes szakok műszótára — köztük a nyelvtan is — el is készült, s 1898-ban a Magyar Nyelvőr két részletben közölte is a VOLF GYÖRGY szerkesztette jegyzéket [11]. Csak az úttörőnek járó elismerés illeti a kb. 500 címszóra terjedő mutatványt, amely a latin és a német grammatika műszavaival értelmezi a magyar nyelvtan terminusait.

1906-ban SIMONYI Zsigmond szerkesztésében jelent meg a Középiskolai Műszótár. Ez a kis mű olyan igényt elégít ki, amelyet a tudományos „műnyelv ingadozása és zürzavaros bizonytalansága” támasztott [12]. Az akkori középiskolai oktatásnak megfelelően 29 szaktárgy terminusait tartalmazza 463 lapon, betűrendben. Helyet kap benne a magyar nyelvtan is; e „szakbeli műszóknak összeállítója s megrostálója” ifj. SZINNYEI JÓZSEF és HALÁSZ IGNÁC. Nagy

jelentőségű volt ez a munka a maga korában. Előtte két évszázadon keresztül fel-felbukkant a szakszótárak szükségességének gondolata s többek között a nyelvtani szakszótáré is. De csupán jámbor szándék maradt. Ezt a helyzetet minden haladó volta ellenére súlyosbította a felvilágosodás vihara, amely a fejlődés irányának megfelelően a természettudományok felé mutatott, s háttérbe szorult a grammatika. Gátló volt az a körülmény is, hogy a 18. sz. végén a tudományok magyar nyelvű művelése sürgette a szakszó-termelést, s helyt adott az erőszakos szógyártásnak, vagy ahogy SIMONYI kifejezi: „a nyelvújítás törvénytelenégeinek” [13]. Kétségtelenül óriás ugrást jelent ez a gyűjtemény, amelyben már nyelvtudományunk mai terminusaival találkozunk, azonban nem éri el egy közönséges kétnyelvű szótár szintjét sem, minimális magyarázatot sem nyújt a terminusokhoz, hanem német, latin, görög, olasz megfelelővel értelmezi azokat. A korabeli középiskolai idegennyelv-oktatás, amelyben előkelő helye volt a latin, görög, német nyelvnek, használhatóvá, becsesté tette. Az is érthető, hogy a középiskolák számára szerkesztették az effajta szótárakat, hiszen a szaktudományok alapjainak lerakása a gimnáziumokban és a „reáltonodák”-ban történt.

Helyi jellegű képviselői a Simonyi-féle törekvésnek „A miskolci kir. kath. gimnázium terminológiája” (Miskolc, 1906.) és „A szegedi m. kir. áll. főgimnázium terminológiája” (Szeged, 1909.).

3. A szakszavak használatának első legvitatottabb kérdése az szokott lenni: mi jobb: az idegen szó, vagy a magyar megfelelő. Pro is, contra is sok az állásfoglalás. Erre nézve a nyelvújítás kissé kitágított kora sok rendszeralkotó kísérletet tár elénk.

A „természetes nyelvérzék, józan okosság, egyéni önkény, röpke ötlet és nyelvtudományi járatlanság . . . legcsodálatosabb gyümölcseit a mindent magyarul és mindenáron magyarul” elv teremtette [14].

A helyes terminushasználat fontosságát és a jó terminusalkotás jelentőségét a szótáríró Verseyi fogalmazza meg először irodalmunkban. Lévén filozófus és poéta, nyelvtanító és szótárszerkesztő, nem véletlen, hogy a gondolkodás és a nyelv kölcsönhatása, a fogalom és a szó összefüggésének világos látása arra készítette, hogy súlyt helyezzen a fogalmak pontos megnevezésére. Ezt a pontosságot még lényegesebbnek tartja a szaktudományok terminusaira vonatkoztatva. Ebben a kérdésben az a felfogása, hogy a tudományos fogalmakra nem feltétlen szükséges anyanyelvi terminusokat használni, ha arra már volt, és a használatban bevált egy idegen szó. Egy kéziratban lévő levele vall erről, amelyben Aranka Györgynek indokolja, miért írta „Analysis Linguae Hungaricae” c. munkáját latinul. „. . . ezen írásban számtalan mesterséges szavak jönnek elő a grammaticából, philológiából, musicából, aestheticából, melyek akármelly jól tétessenek ki magyarul, nemcsak első tekintettel érthetetlenek, hanem még hosszabb nyomozás után is kétségesek.” — Később: „Előre láttam tehát, hogy olvasóimnak figyelmességét a mesterséges szavaknak fordításával, magyar kifejezéseimmel és írásmódommal, a földolgnak mélyebb megfontolásától elvonandom” [15].

Lassan a szépírók (Kiss János, Bajza József, Vörösmarty Mihály), a reáliák művelői (Bolyai Farkas matematikus, Bugát Pál, Lovász Imre orvos, Szabó József természettudós, később Hermann Ottó), majd a nyelvtudomány képviselői (Szily Kálmán, Simonyi Zsigmond) kialakítják írásaikkal azt az egyen-

súlyt, amely az idegen és magyar terminológia között kell, hogy fennálljon [16].

Korai összefoglalását adja ezeknek a törekvéseknek SIMONYI ZSIMOND Középiskolai Műszótár c. munkájának előszavában. A már lassan gyümölcsét érlelő nyelvújítás elhullatta férgesét, s az iskolai műszók tekintetében Simonyi csak négy kifogást emel:

a) Sok olyan újabb alkotású magyar műszó volt, amelyre egyáltalában nem volt s mai napság sincs semmi szükség (vö. pl. a nyelvtanban: marasztaló rag, kiható rag, fölható rag stb., stb.).

b) Vannak a műszók közt olyanok, amelyek egy vagy más tudomány-szak fejletlenebb korában keletkezvén, hamis fölfogáson alapszanak, s gyakorta nagyon is zavarólag hatnak, vagy legalább semmi segítséget nem adnak a fogalom világos megértésére. (Félmúlt, jövő múlt, kötmód stb., stb.)

c) A műszóknak, különösen némely tudomány-szak műszavainak nagy része a nyelv törvényeinek figyelembe nem vételével, sőt egyenesen megsértésével volt alkotva.

d) Gyakori az az eset is, hogy egy fogalomra két vagy több műszó van használatban. Ez a körülmény különösen zavarólag hatott az iskolában s a túlterhelésben is (1906 !) [17] nem csekély része volt.

A kifogásolt szók helyettesítésére nézve mindjárt az első műszótári bizottság a következő elvekben állapodott meg:

Általában véve, ahol csak lehetséges, az eddigi használaton ne történjék változtatás.

Minden már többé-kevésbé használatban levő kifogástalan szónak elsőbbséget kell adni a bár talán valamivel szabatosabb egészen új szó fölött.

Az ugyanegy fogalmat jelölő több szó közül sohase többet, hanem lehetőleg csakis egyet ajánljunk használatra.” [18]

(Bár a szótár 29 szakcsoportot tartalmaz, jellemző, hogy Simonyi nyelvtani példákat idéz kifogásaiban!)

Simonyi felsorakoztatott alapelvei elég időt állónak mutatkoztak. LŐRINCZE LAJOS és MOSONYI EMIL előszavával 1955-ben KLÁR JÁNOS és KOVALOVSKY MIKLÓS tollából megjelenik a „Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései” c. munka, amely a legnagyobb elismerésre méltó alapossággal, a történeti előzmények, a nemzetközi követelmények és a magyar grammatika és szakterminológia hagyományainak figyelembevételével leszögezi a szakszóalkotás és használat normáit. Az idegen szakszavak használata fölött nem tör kategorikusan pálcát, különösen olyanok felett nem, amelyekkel csak az illető tudományág elméleti művelői élnek. Lőrincze előszavának szellemében viszont azoknak a szakmai elnevezéseknek tekintetében, amelyeknek „egyre nagyobb része válik általánosan ismertté, hovatovább köznyelvvé” . . . „körvonalazzák azokat az alapszabályokat, amelyek biztosítják azt, hogy ezek az új képződmények nyelvünk szerkezeti törvényeinek, a szóalkotás helyes módjainak ismeretében keletkezzenek.” [19]

Amit a szerzők a műszaki terminustól várnak, érvényes a grammatika szakszavaira is: „. . . A műszó legyen tárgyi tekintetben *egyértelmű, szabatos, alkalmas és szemléletes*, nyelvileg *helyes, magyaros és hajlékony*, terminológiai szempontból pedig *egyöntetű és állandó*; a műkifejezés (valamely határozott szakfogalmat jelölő két vagy több szóból álló kifejezés pl. laryngális explozív) és alkotó szavai között legyen megfelelő terminológiai *összhang*.” [20]

A terminológia legkülönbözőbb kérdései Keleten és Nyugaton egyre több szakembert foglalkoztatnak. A Szovjetunióban a 30-as években speciális akadémiai bizottság alakult a terminológiai problémák megoldására, azóta pedig e célra állandó szakemberképzés folyik [21]. Természetesen a hangsúly itt is a műszaki terminológián van. A szovjet tudósok grammatikai terminológia iránt való nagy érdeklődését az mutatja többek között, hogy J. MAROUZEAU: *Lexique de la terminologie linguistique*, Paris, 1951. 3e ed.” c. négy nyelvű (francia, német, angol, olasz) szótárát nagy gonddal lefordították oroszra. (Fordította: N. D. ANDREJEV. Szerkesztette: A. A. REFORMATSZKIJ.) Az orosz kiadás (Moszkva, 1960.) előszavában V. A. ZVEGINCEV ismerteti röviden a hasonló jellegű szovjet irodalmi termékeket, amelyek 1924 és 1957 között jelentek meg. Sürgeti új grammatikai terminológiai szótár készítését, mivel a megelőző munkák a mai igényeket már nem tudják kielégíteni.

J. MAROUZEAU szótárához írt saját előszavában összegyűjti a grammatikai terminusokra vonatkozó lényegesebb megjegyzéseket, és felsorakoztatja a fontosabb nyugati munkákat. Nem azonosíthatjuk magunkat azzal a véleményével, hogy egy ilyen szótár — mint az övé — azoknak a „nem-specialistáknak” szükséges, akik nyelvészeti és grammatikai szakmunkákat akarnak olvasni [22], hanem ahogy később maga is tovább fejtegeti a kérdést, hogy a szakemberek egyértelműen használhassák a terminusokat a tudományág további művelése céljából. Előfordul ugyanis, hogy ugyanarra a fogalomra két szót is használnak: pl. fr.: nom-substantif; attribut — prédicat; és megfordítva: ugyanaz a szakszó más-más nyelvben árnyalati vagy lényeges különbséget mutat. Pl. fr. épithète — jelző, német: Épitheton — állandó jelző; — fr.: phrase — mondat, ang.: phrase — kifejezés, állandó szókapcsolat; fr.: philologie — szövegkritikai irodalomtudomány, ang.: philology — nyelvészet.

Tehát újra meg újra a terminológia egységességének igénye jelentkezik. A grammatikában legfeljebb egy nyelven belül valósítható ez meg, ahogy a kérdést csírájában már Versegi látta, s ahogy a műszaki terminológia vonatkozásában Klár—Kovalovszky összefoglalta, vagy ahogy korunkban ezt a belga Közoktatásügyi Minisztérium tette. 1949-ben ugyanis kiadta a grammatikai terminológia szabályzatát [23].

Ennek a nemzeti egységesítésnek legfeljebb az lehet a fő kérdése: anyanyelvi vagy idegen legyen a terminus, amire nézve már előzőleg értekeztünk. Ki kell egészítenünk azzal, hogy minden hagyománytiszteletünk figyelembevételével nem azonosítjuk magunkat pl. a neolatin nyelvek idevágó alapelveivel. Az ő latin eredetű terminusaik nyelvük fejlődése révén etimológiai örökségek, amelyek köznyelvi változatban is élnek, néha a szakemberek kissé visszalatinosítják, de a szó etymonja mindenkinek ugyanazt mondja, legfeljebb a szakszöveg adja meg a speciális jelentését. Pl. a francia „conjonction” szó, amely a latin „con-iunctio”-ból fejlődött, a köznyelvben a szó eredeti latin jelentésének (összekötés) megfelelően „egyesülést”, „viszonyt” jelent, mint grammatikai terminus pedig: „kötőszót”, a csillagászatban: „bolygók együttállását”, a géptanban: „kapcsolást”; tehát a köznyelvi jelentéshez viszonyítva megvan az az alapjelentés, amely a latinban is megvolt. A mi terminusaink nagy része ugyancsak a latinból való, — közzismertek az okai — s ha a századeleji szakembereknek széleskörű latin tanulmányaik alapján mondott is valamit az idegen hangsor, ma éppúgy idegen szóként tanulja meg egy-egy szakág művelője, ahogy a

„kolhoz” szónak a jelentése elsődleges a tudatban a szó szerinti elemeivel, ill. mozaikszó voltával szemben.

Az egységesítés olyan különböző nyelvű népek között szükséges feltételül — és különösen természettudományos és műszaki területen —, amelyek egy nagyobb politikai-társadalmi unió részei, mint pl. a Szovjetunió. A különböző nyelvű nagy lélekszámú köztársaságoknak szükségük van anyanyelvi terminusokra is; de a Szovjet Tudományos Akadémia pl. dolgozik egységes terminológián is, amely az óriás méretű természettudományos, gazdasági és műszaki gépezetet hivatva van előrevinni egységességével, nem pedig hátráltatná izoláltságával. A szovjet terminológiai kutatások módszertana már annyira sajátos — mondja N. K. SZUCHOV — hogy ma már önálló tudományos disciplinává fejlődik [24].

Az eddigi szakszótárak azt mutatják, hogy a két-három idegen megfelelővel való terminusmagyarázat nem elégséges, mint ahogy nem célravezető az ilyen szótárak fordítása sem. A fentebb látott példák közti apró, finom árnyalati különbségek már megnehezítik a szótár használatát. Az így egymással magyarázott nyelvek szerkezete, igeszemlélete, igeidő, igemód gazdagsága, a határozós viszonyok kifejező eszközei között jelentkező differenciák igen sok mellékes és felesleges magyarázatot kívánnak, s egyik oldalon többlet, a másikon hiány mutatkozna. Pl. a határozók viszonya az igei állítmányhoz a franciában egészen más képet mutat, mint a magyarban; az alaki kifejező eszközök is mások, a praepositiókra vonatkozó terminusok magyarázata nekünk felesleges.

Az erősen egy érdeklődési irányba való beállítottság és a világnézeti különbségek is ellene szólnak a terminológiai szótárfordításoknak.

J. MAROUZEAU szótárának orosz fordítását is igen megnehezítette, s a lefordított mű gyakorlati értékéből is igen sokat levon az a tény, hogy a szerző a terminusok eredeti meghatározásában nem tudja magát függetleníteni az igen erős klasszika-filológiai irányultságától.

Világnézeti különbség eredményezi J. MAROUZEAUNÁL azt, hogy többek között pl. a „nyelv” általános érvényű meghatározása nem várható tőle, hiszen „nem befolyásolja a marxizmus” [25].

* * *

Vizsgálódásainkat és a magyar grammatikai szakszótár kérdéseinek tapasztalatait summázva az bontakozik ki, hogy

- a) feltétlenül szükség van magyar grammatikai terminológiai szótárra,
- b) speciális nemzeti és nem nemzetközi, nem is a fordított terminológiai szótár a célravezető,
- c) az anyanyelvi és idegen terminus-használat egyensúlyát szerencsésen biztosítja az Akadémia Leíró Nyelvtanának terminológiája.

JEGYZETEK

[1] A. A. REFORMATSKIJ, Sto takoje tyermin i tyerminologija, Vaproszi Tyerminologii, Moszkva, 1961. 45—54.

[2] MMNYR. I 173.

[3] Vö. MMNYR. I 190.

[4] A. A. REFORMATSKIJ i. m. 47.

[5] Uo. 48.

- [6] SZABÓ JÓZSEF, Magyarítás a természettudományokban, 1861. (Toldy Ferenc előszavában.)
- [7] Vö. GÁLDI LÁSZLÓ, A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban, Bp. 1957. 106. és kk.
- [8] Vö. GÁLDI i. m. 368.
- [9] VERSEGI FERENC, Magyar Grammatika, 1818 XXXI—XXXVI.
- [10] Uo. XXXV—XLVI.
- [11] Nyr. XXVII: 22. 71.
- [12] SIMONYI ZSIGMOND, Középiskolai Műszótár, Bp. 1906. VII.
- [13] Uo. VI.
- [14] TOLNAI VILMOS, A nyelvújítás. 1929. 79—80.
- [15] Vass József másolata a MTA Kézirattárában: M. Ír. Lev. 4^r 146.
- [16] Vö. KLÁR—KOVALOVSKY, Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései, Bp. 1955. 36—41.
- [17] A szerző kiemelése.
- [18] SIMONYI ZSIGMOND i. m. VII—VIII.
- [19] KLAR—KOVALOVSKY. i. m. 3—4.
- [20] Uo. 79—80.
- [21] N. K. SZUHOV, Ob osnovnih napravlenyah szovremennoi tyerminologicseszkoi v tyeh-nike, Vaproszi Tyerminologii Moskva, 1961. 79.
- [22] Vö. J. MAROUZEAU, Lexique de la terminologie linguistique. Paris, 1951. 3e édition: Avant-propos.
- [23] Code de terminologie grammaticale du Ministère Belge de l'Instruction Publique (édition revue 1957) MAURICE GREVISSE, Le Bon Usage, 7e éd. revue, Gembloux-Paris, 1959. 1087—1095.
- [24] N. K. SZUHOV i. m. 79.
- [25] V. A. ZVEGINCEV, Előszó a J. MAROUZEAU idézett szótárának orosz fordításához (Ford.: N. D. ANDREJEV, Moszkva, 1960. 7.)

ВОПРОСЫ НАУЧНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ И ГРАММАТИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ

Э. Й. Мучи

Данная статья является предварительным исследованием к готовящему грамматическому словарю. Она определяет „термин“, учитывая венгерскую и зарубежную специальную литературу, а также включает в целое терминологию и номенклатуры. Она знакомит с венгерскими планами и попытками, направленными на создание грамматических словарей (Шамуел Дьярмати, „Дебреценская Грамматика“, Ференц Вершеги), потребность в котором последовательно и закономерно возникла параллельно с созданием венгерских грамматик, и работ грамматического характера. Данная работа знакомит со старыми и новыми принципами создания терминов, а также и с тем фактом, что создание первых венгерских терминологических словарей в основном связано с именами ученых — естествоиспытателей. Появление потребности грамматического словаря казалось незначительным в их деятельности; грамматическая терминология явилась только одной частью 29 специальных групп „Синтетического словаря средних школ“ (1906) общего характера. Рассматривая французскую, итальянскую, немецкую, английскую, русскую терминологическую деятельность, автор подчеркивает важность словарной обработки венгерской грамматической терминологии.

PROBLEME DER WISSENSCHAFTLICHEN TERMINOLOGIE UND DES GRAMMATISCHEN FACHWÖRTERBUCHS

Von

E. MUCSI

Die Arbeit ist eine Vorstudie zum in Vorbereitung stehenden grammatischen Fachwörterbuch. Mit Benützung der einheimischen und ausländischen Literatur wird der „Terminus“ definiert und gegen verwandte Begriffe abgegrenzt, sodann in das Ganze der Terminologie

bzw. Nomenklatur eingebaut. Es werden die ungarischen Pläne und Versuche einer grammatischen Fachwörterbuchliteratur dargestellt, wofür sich der Anspruch konsequent und notwendigerweise in Verbindung mit dem Verfassen ungarischer Grammatiken bzw. Arbeiten grammatischen Charakters meldete. Weiters werden die älteren und neuen Grundsätze der Schaffung von Termini dargelegt und Umstand besprochen, dass die Redaktion der ersten ungarischen terminologischen Wörterbücher hauptsächlich mit den Namen von Naturwissenschaftlern verbunden erscheint. Neben ihrer Arbeit trat der Anspruch auf ein grammatisches Fachwörterbuch in den Hintergrund; bloss ein Teil der 29 Fachgruppen des Mittelschul-Fachwörterbuches von allgemeinem Charakter (1906) enthält die grammatische Terminologie. Angesichts der terminologischen Tätigkeit in französischer, italienischer, deutscher, englischer, russischer Sprache betont Verfasser die Wichtigkeit der wörterbuchmässigen Bearbeitung der ungarischen grammatischen Terminologie.